

SYSTEM OF IMAGERY RELATED TO LETTERS IN SHIFAYI'S SHARH SHABISTAN KHAYAL

Dr. Gökhan BİLGİÇ

Özel Niğde Final Akademi Anadolu ve Fen Lisesi

bilgic_91@outlook.com

Abstract

Shabistan-ı Khayal, which was written by Fettahi, is a work written in a dilemma style and strange manner in the words of Darwish Muhammed Shifayi. He analyzes the meanings hidden by Fettahi in a certain system while announcing Shabistan-ı Khayal. He is also very loyal to the composition of the titles of chapters and chapters in Shabistan-ı Khayal. He focuses on the connotation power of words and letters during the process of the dilemma in the work.

In Shabistan-ı Khayal, which contains many advice about various aspects of life, it is seen that there is a very rich system of imagery about the letters. Shifayi, while analyzing these meanings concealed by Fettahi, also emphasizes the comparison about the letters. He, as in the general commentary in the analogy about the letters at the points where he thought the phrase is understood while keeping the word short, makes more elaborate explanations in parts where the meaning becomes difficult.

In this study, firstly, a brief information will be given about Darwish Muhammad Shifayi's work called Sharh Shabistan Khayal. Then the system of analogies related to the letters in this work will be examined within a certain classification.

Keywords: *Shifayi, Sharh Shabistan Khayal, Commentary, Letters, Simile*

ŞİFÂYÎ'NİN ŞERH-İ ŞEBİSTÂN-I HAYÂL ADLI ESERİNDE HARFLERLE İLGİLİ TEŞBİHLER SİSTEMİ¹

Öz

Fettâhî tarafından kaleme alınan Şebistân-ı Hayâl, Dervîş Muhammed Şifâyî'nin ifadesiyle tarz-ı muammâ ve tavr-ı garîb üzere kaleme alınmış bir eserdir. Dervîş Muhammed Şifâyî, Şebistân-ı Hayâl'i şerh ederken Fettâhî'nin esere

¹ Bu çalışmadaki metinler, "Gökhan Bilgiç, *Dervîş Muhammed Şifâyî, Şerh-i Şebistân-ı Hayâl, İnceleme - Metin - Sözlük - Tıpkıbasım*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde 2019." adlı doktora tezinden alınmıştır.

gizlediği manaları belirli bir sistem dâhilinde çözümler. Ayrıca Şebistân-ı Hayâl'in bâb ve fasıl başlıklarının tertibine oldukça sadık kalır. Eserde geçen muammâların halli esnasında kelime ve harflerin çağrışım gücü üzerinde durur.

Hayatın çeşitli yanlarına dair pek çok nasihat ihtiva eden Şebistân-ı Hayâl'de harflerle ilgili oldukça zengin bir teşbihler sisteminin yer aldığı görülür. Şifâyî, Fettâhî'nin esere gizlediği bu manaları çözümlerken harflerle ilgili teşbihler üzerinde de durur. Şârih, şerhin genelinde olduğu gibi harflerle ilgili teşbihlerde de ifadenin anlaşıldığını düşündüğü noktalarda sözü kısa tutarken anlamın güçleştiği kısımlarda daha teferruatlı açıklamalar yapar.

Bu çalışmada ilk olarak Dervîş Muhammed Şifâyî'nin Şerh-i Şebistân-ı Hayâl'i hakkında kısa bir bilgi verilecektir. Ardından bu eserde geçen harflerle ilgili teşbihler sistemi, belirli bir tasnif dâhilinde ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Şifâyî, Şerh-i Şebistân-ı Hayâl, Şerh, Harfler, Teşbih.*

Giriş

Şebistân-ı Hayâl, İranlı şair Fettâhî tarafından muammâ tarzında kaleme alınan manzum mensur karışık bir eserdir (Huart, 2001: 582). *Şebistân-ı Hayâl*'de Allah'a hamd, naat, münâcât, eserin telifi, bâbların tertibi ve eski şairler hakkındaki bölümlerin ardından eserin esas bölümünü oluşturan sekiz bâba yer verilir. Sekiz bâbın birincisinde îmân ve İslâm, ikincisinde padişahlar ve yardımcıları, üçüncüsünde ilim, dördüncüsünde zühd, beşincisinde ahlâk ve insan cinsleri, altıncısında lezzetli ve arzu edilen şeyler, yedincisinde yiyecekler, sekizincisinde faydalı şeyler gibi konulardan bahsedilir. Sekizinci bâbın son faslı eserin hatimesi niteliğindedir. Sekiz bâbın her birinin içinde de sayısı üç ile sekiz arasında değişen fasıllar yer alır.

Bugün elimizdeki bilgilere göre divân edebiyatında *Şebistân-ı Hayâl*, ilk kez 16. yüzyılda Sürûrî², ikinci kez de 17. yüzyılda Şifâyî tarafından şerh edilir (Özdemir, 2017: 338, Bayak, 2017: 251). Sürûrî, Şebistân-ı Hayâl'i şerh ederken eserin sanatlarla dolu olduğunu söyler ve anlaşılması oldukça güç olan bu eserin şimdiye kadar görülmeyen fikir ve düşüncelerle yazılmış olduğunu ifade eder (Erkal, 2009: 37, Elbir, 2003: 34).

17. yüzyıl müelliflerinden olan Dervîş Muhammed Şifâyî, *Şebistân-ı Hayâl*'i şerh etme gerekçelerini eserinin mukaddimesinde açıklar. Bu mukaddimede *Şebistân-ı Hayâl*'in sınırsız feyiz ve nasihatlerle dolu olduğunu ifade eden şârih, Sürûrî Efendi'nin yaptığı şerhi bazı sebeplerle tenkit eder. Şifâyî'nin mukaddimesinde yer alan bilgilere göre Sürûrî; açıklama isteyen bazı noktaları kısa tutmuş, herkesçe anlaşılacak noktalarda izahatı gereksiz uzatmış ve itimat edilen kaynakları kullanmamıştır. Bunun üzerine Şifâyî, Sürûrî Efendi'nin yaptığı şerhi ıslah etmenin mümkün olup olmadığını düşünürken rüyasında Fettâhî tarafından eseri şerh etmekle görevlendirilir. Bu manevi görevi bir işaret

² Bkz. Bilal Elbir, *Sürûrî'nin Şerh-i Şebistân-ı Hayâl'i-Metin-İnceleme*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2003.

sayan Dervîş Muhammed Şifâyî, “*Memur mazurdur.*” muktezasınca eseri şerh etmeye karar verir. 23 Cemâziye'l-ülâ 1070 (5 Şubat 1660) Perşembe günü eseri şerhe başlar ve yüz gün sonra yani 4 Ramazan 1070 (14 Mayıs 1660) Cuma günü eserini tamamlar.

Şebistân-ı Hayâl'i belirli bir düzen dahilinde şerh eden Şifâyî, ilk olarak Farsça metnin tercümesini verir. Ardından “*sanat*” başlığını taşıyan bölümde o kısmın şerhini yapar ve bazen ilgili kısımdan çıkarılması gereken manayı “*ana îmâdur ki, îmâ oldı ki, îmâ itdi ki, işâretdür*” vb. ifadelerle son kez açıklayarak çözümünü sona erdirir.

Şifâyî, Fettâhî tarafından *Şebistân-ı Hayâl*'e gizlenen manaları şerh ederken harflerle ilgili teşbihlere de yer verir. Muammâların halli esnasında diğer muammâ çözüm yöntemlerinin yanında bazen bir bazen de iki ya da üç harfi teşbih unsuru olarak kullanır. Bu yazıda *Şerh-i Şebistân-ı Hayâl*'de yer alan harflerle ilgili teşbihler, belirli bir tasnif dahilinde ele alınacaktır.

1. Tek Harfli Benzetmeler

1.1. Elif (ا)

Sevgili, âşık veya diğer bir varlığın herhangi bir özelliğini simgeleme bakımından kendisine en çok başvuru harf, elif harfidir (Tökel, 2016: 63). Şifâyî'nin *Şerh-i Şebistân-ı Hayâl*'ine de harflerle ilgili teşbihler sistemi açısından bakıldığında en fazla başvuru harfin elif olduğu görülür. *Şerh-i Şebistân-ı Hayâl*'de elif harfiyle *kılıç, merdiven, parmak, nahl, kalem, dürüst insan, gemi direği, Tevhid ağacı, yardımcı, ok, doğru yol, terazi direği, asâ, mızrak, sütun, ceviz fidanı, düz kapı* gibi varlıklar arasında teşbih yoluyla bir ilişki kurulmuştur. Bu teşbihlerde elif harfinin şeklen dosdoğru ve düzgün bir hatta sahip olması ön plana çıkar.

1.1.1 Kılıç

Aşağıdaki örneğe bakıldığında îmân (ایمان) kelimesindeki ilk elif (ا) ile kılıç arasında bir benzerlik ilişkisi kurulur. Buna göre Arap harfleriyle düşünüldüğünde elif harfinden geriye Yemân (يمان) kelimesi kalır. Yemân (يمان), İslam'ın başlangıcında en pahalı kılıçların üretim merkezlerinden biriydi³. Buna göre dinin kaidelerini yerine getiren bir kimse, Allah'tan başka her şeyle ilgisini îmân (ایمان) kelimesinin ilk harfi olan ve kılıca teşbih edilen elif ile keser:

Îmân başı üzre elif anuñün tîg-i Yemânî çeker ki tâ dindâr kat'-ı mâsivâ ide anun gayrıdan san'at îmân lafzındaki evvelki elifi tîg-i Yemânîye teşbîh itdi (Bilgiç, 2019: 122)

1.1.2 Merdiven

Şerh-i Şebistân-ı Hayâl'de evâmir (وامر) kelimesinin elif harfleri, yükseğe çıkmaya yarayan bir merdivene benzetilmiştir. Evâmir (وامر), *emirler* anlamına gelmektedir. Esere göre Hz. Muhammed'e

³ bkz. www.metalurji.org

mensup evâmirin (اوامر) eliflerini bir kenara bırakan kişi karınca gibi perişan ve zebun olur. Yani evâmir kelimesinden elif harfleri çıkarılınca mûr (مور) kelimesinin harfleri kalır. Bu da karınca gibi perişan ve zebun olmaya işarettir. Sonuç olarak eserde Hz. Muhammed'in emirlerine uyan kişinin mertebesinin yüksek olacağına, uymayan kişinin de karınca gibi zebun olacağına işaret edilir:

Evâmirdeki elifleri nerdübâna teşbîh idüp nerdübân ile yükseğe çıkılmagla me'âliyyü'l-umûru eşrâfuhâ hadîsine işâret ider umûr nesne ma'nâsına olan emrûn cem'idür ve evâmirde elifler olmasa vâv mîm re kalur ki mûr harfleridür tertibi perîşândur imdi evâmir-i Mustafaviye ittibâ iden me'âli-yi umûra nâyildür itmeyen mûr gibi pâymâldur ve umûr lafzınun dahı elifi olmasa mûr olur (Bilgiç, 2019: 85)

1.1.3. Parmak

Aşağıdaki alıntıda telif-i imtizâcî ve teşbih yoluyla Hz. Muhammed'in ayı ikiye yarması mucizesine ve Hz. Muhammed'in "Hâtemü'l-mürselîn" olmasına işaret edilmiştir. Buna göre meh (مه) kelimesinin içine elif (ل) girmesiyle (ماه), hatm (ختم) kelimesinin içine elif girmesiyle de hâtem (خاتم) olur. Hz. Muhammed'in mübarek parmağı elif harfine benzetilir:

Dahı anun mübârek barmagınun elifi mâhı iki bölük itmiş şakk-ı kamer mu'cizesin murâd ider ve celâlet hâtemi ortasından risâlet hatmi cihetiyle engüştümâ olmuş yani hâtemü'l-mürselîn olmuş san'at meh lafzınun içine elif girse mâh olur hatm lafzınun içine elif girse hâtem olur engüşt-i mübârekini ol elife teşbîh ider ve meh ve hatm lafzlarına elif girmekle ikişer bölük olur (Bilgiç, 2019: 92)

1.1.4. Nahl

Şerh-i Şebistân-ı Hayâl'de eski Fars şairlerine ve onların edebî kişiliklerine söz oyunları ile yer verilmiştir. Eserde H'âcû-yı Nahlbend'in sözlerinin hoş ve manasının akıcı olduğu ifade edilmiştir. Buna göre H'âcû (خواجه) kelimesinin elifi, lezzeti ve mananın akıcılığı yönüyle iki nehir arasındaki ağaca benzetilmektedir. Arap harfleriyle yazıldığında H'âcû (خواجه) kelimesinin ilk kısmı olan (خو), yazılış itibarıyla ırmak manasındaki cû (جو) kelimesine benzemektedir. Böyle olunca H'âcû (خواجه) kelimesindeki elif harfinin iki cû yani ırmak ortasındaki nahl olduğu söylenmiştir:

H'âcû-yı Nahlbendün elifi elfâz lezzetinden ve ma'ânî revânlığından iki cû nakşı ortasında güft ü gû nahlın koparmışdur ya'nî söz koparmasını nahla teşbîh ider san'at H'âcû lafzında elif cû lafzı ile hû lafzı ki cû nakşında dermiyânında vâkı olmuş ol elifi nahla teşbîh ider ki iki cû ortasında vâkı ola (Bilgiç, 2019: 105)

1.1.5. Kalem

Aşağıdaki alıntıda gönlünde altın hayali taşıyan vezirlerin kalem ile yazdığı günah olduğu ifade edilir. Esere göre vüzerâ (وزرا) kelimesinin gönlündeki yani ilk ve son harfleri arasındaki kelime

zer (زر), sonu da elif (ل) harfidir ki kaleme teşbih edilir. Elif harfinden yukarısı da *günah* anlamına gelen vizr (وزر) kelimesi olur. Buna göre altın arzusuyla hareket eden vezirlerin kalem ile yazdıkları günah olur, yani günah işlerler:

Vüzerâ gönül arzularıdır ammâ ba'zısı ki altın hayâlin gönülde tutarlar anların kalemi elifi başı üzre günâh gider ya'nî fikrinde altın almagla kalemi ile yazdığı günâh olur san'at vüzerâ lafzı kalb olursa ârzû olur ve vüzerâ lafzının dili ya'nî evvel ü âhiri mâbeyni zer lafzıdır ve vüzerâ lafzındaki elifi kaleme teşbih itdi ol elifden yukarısı vizr lafzıdır (Bilgiç, 2019: 167)

1.1.6. Merd-i Râst (Dürüst İnsan)

Eserde geçen merd-i râst, *dürüst insan* manasına gelmektedir ve elif harfine benzetilir. Eğrilik manasına gelen kecî (كجى) kelimesini oluşturan harflerin de yazılış itibarıyla tamamının eğri olduğu ifade edilir ve kecî kelimesi dürüst olmayan insana benzetilir:

Merd-i râstı elife teşbîh ider ve kecî lafzı hurûfî cümle egridür nâmerd-i kec olanı ana teşbîh ider (Bilgiç, 2019: 232)

1.1.7. Gemi Direği, Tevhid Ağacı

Arap harfleriyle yazıldığında îmân (ایمان) kelimesinin ilk elifi (ل) gemi okuna, ikinci elifi de Eymen Vadisi saadetinde Tevhîd ağacına benzetilir. Eymen Vâdisi, Hz. Musa'ya peygamberliğin ihsan edildiği vadidir. Tevhid ağacı da İlâhî tecellinin gerçekleştiği ağaçtır. Buna göre gayb ve şehadet deryasında yol alabilmek için ok gibi doğru îmân gerektiği ve îmânla müşerref olan bir kişinin Eymen Vadisi'nde Tevhid ağacından tecelli bulacağı ifade edilir.

Îmânun evvelki elifi gemi okudur ya'nî gemide togrı dikilen direkdür yemmân başı üzre ya'nî iki gayb u şehâdet deryâsı ve ikinci elif Tevhîd agacıdır sa'âdet Vâdî-yi Eymeninde (Bilgiç, 2019: 232)

Aşağıdaki örnekte de elif, gemi direğine benzetilir. Buna göre gemi direğine benzeyen elif (ل) ile yelken manasına gelen cell (جل) kelimesi terkîb olunca ecel (اجل) kelimesi oluşur. Yani gemi ile sefer eden bir kimsenin ecele varacağı dolayısıyla da deniz seferinden uzak durulması gerektiği ifade edilir:

Elif gemi diregi misâlidür ve cell yelken ma'nâsına işâretdür ana ki her kimse ki gemide oturdu anı ecele iltür san'at cell lafzı feth ü teşdîd ile yelken ma'nâsınadır elif ile terkîb olunsa ecel olur (Bilgiç, 2019: 248)

1.1.8. Yardımcı

Aşağıdaki örnekte namazın tekbirinde elleri kaldırmının Allâhü ekber (الله اكبر) kelimesinin iki elifine işaret ettiği belirtilir. Bu işarete göre îmân (ایمان) kelimesinin iki elifi, îmânın kuvvetlenmesini sağlayan yardımcıları teşbih edilir:

Namâzın evvelki tekbîrinde kul ellerini kaldurmak Allâhü ekberün iki elifine işâretdür ki bu

işâret îmânun iki elifi yardımcılığınndan mü'eyyed ü mükebbber ya'nî mu'azzamdur san'at îmân lafzının iki elifini iki yardımcıya teşbîh itdi (Bilgiç, 2019: 134)

1.1.9. Ok

Esere göre kötü sesli müezzinin okuduğu ezan, kulağa ok gibi saplanır. Ezân (اذن) kelimesindeki ikinci elif (ل), kulak anlamına gelen üzn (اذن) kelimesinin ortasına oturur ve kulağa sapanan oka teşbih edilir.

Ve anun ezânı elifi meddi ok gibi üzn ortasında oturur idi ya'nî kulağa ok gibi girüp bîhuzûr ider idi san'at elifi oka teşbîh itdi elif ki üzn lafzında otura ezân olur (Bilgiç, 2019: 142)

1.1.10. Râh-ı Râst (Doğru Yol)

Dâd (داد) kelimesinde elifin iki yanındaki dâl (د) harfleri devlet ve dine karşılıktır. Arada kalan elif (ل) harfi ise doğru yola benzetilmiştir ki padişaha yol gösterici devlet ve dîndir:

Dâd ortasında elifi togrı yol bil cennete devlet ü diniün iki dâlı anun yol göstericisi iki tarafdan san'at dâd lafzındaki elifi râh-ı râsta teşbîh idüp iki tarafdaki iki dâlı ism i 'tibârı ile rehnümâ ve harf i 'tibârı ile devlet ü dîne işâret i 'tibâr itdi (Bilgiç, 2019: 163)

1.1.11. Terazi Direği

*Şerh-i Şebistân-ı Hayâl'*de 'âdil (عادل) kelimesindeki elif, terazi direğine benzetilmiştir. Arap harfleriyle yazıldığında 'âdil (عادل) kelimesindeki elif (ل), terazi direği olunca terazinin bir gözünde gönül manasındaki dil (دل), diğer gözünde de *altın* manasındaki 'ayn (ع) harfi yer alır:

Didi anlamadun mı ki 'âdil ol olur ki anun zamîri ya'nî gözlüsi elif gibi 'adl ü ihsân terâzûsünün 'amûdı ola ya'nî bir tarafdan her kimsenün gönli ve havsalasını imtihân kefesinde kor ve ol bir tarafdan anun mukâbelesinde altun virür san'at 'âdil lafzındaki elif 'amûd-ı mîzâna teşbîh idüp ol elifün bir cânibi dil lafzıdır bir cânibi harf-i 'ayndur zer lafzı ile ana işâret eyler (Bilgiç, 2019: 167)

1.1.12. Asâ

Eserde yer alan bir nükteye göre dervîş, eline asâyı alırsa Allah'ı hatrına getirip onu zikretmiş olur. Yani *el* manasındaki yedd (يد) kelimesine asâ ile benzerlik ilişkisi kurulan elif harfi girince yâd (ياد) kelimesi olur. Böylece bir dervîşin asâyı ele almasından Allah'ı hatırında bulundurduğu manası çıkar:

Ve niyyeti kavî dervîş çün 'asâyı ele getüre Allâh elifi destgîeligi anun yâdına ya'nî hatırına gelür bu ma'nâyı yâd tut ki elif çünki yedde gele yâd olur san'at 'asâyı elife teşbîh itdi yedd lafzı içre elif olıcak yâd olur tezekkür ma'nâsına (Bilgiç, 2019: 209)

1.1.13. Nîze (Mızrak)

Aşağıdaki örnekte düşmanları yenmede *cömertlik* manasına gelen râd (راد) kelimesinin elifi mızrağa benzetilmiştir:

Düşmenler reddinde râd elifi bir nîzedür ki bunları ta'ndan dâra irişdürür inkılabda san'at râd kalb-i ba'zla dâr olur ve redd lafzı içre elif girse râd olur sehî ma'nâsınadur ve elifi nîzeye teşbih itdi ve nîzeye münâsib ta'n didi (Bilgiç, 2019: 225)

1.1.14. Sütun

Bu nüktede 'imâret (عمارت) kelimesinden *altın* manasındaki 'ayn (ع) giderse *mâret* (مارت) kelimesi kalır ki *yılan sana* anlamına gelmektedir. Yani altın, dünya imareti için kullanılırsa bir yılan gibi insanın boynuna sarılır. Eserde kişinin *gerdenkeş* yani kibirli olması durumunda ona utanma kalacağı söylenir. Buna göre 'imâret kelimesinin *gerdeni* yani ikinci harfi mîm (م), giderse geriye 'âr *sana* anlamına gelen 'âret (عارت) kelimesi kalır. Fakat kişi 'imâret kelimesindeki sütuna benzeyen elifi kısa tutup yani atıp insanlara iyilik ederse ömrü uzar. Buradaki anlama göre de 'imâret kelimesinden sütuna benzetilen elif giderse geriye 'ömr *sana* anlamına gelen 'ömret (عمرت) kalır (Bilgiç, 2019: 60). Yani kişi, kibri ve dünya imaretini bırakıp insanlara iyilik ederse ömrü uzar:

Ey dervîş eger altun hazînesin dünyâ 'imâreti başı üzre harc idesün 'âkıbet mâr sana ki nazarda gelür ve eger anda gerdenkeşlik idesün sana 'âr öne gelür ve eger iltifât elifi diregin andan kısa idesün hayât-ı tayyibe ile 'ömrün uzun olur san'at zerden murâd harf-i 'ayndur ol ki 'imâret lafzı başından harc olup gidicek mâret kalur ve eger gerdeni olan harf-i sâni mîmi gidersen 'âret kalur ve eger sûtûna teşbih olunan elifi gidersen 'ömret kalur (Bilgiç, 2019: 281)

1.1.15. Ceviz Fidanı

Eserde ceviz fidanı elife (ل) benzetilmiştir. Bu fidanın üstünde de ceviz (جوز) vardır. Böylece Cevzâ (جوزا) yani İkiizler Burcu olur:

Ceviz fidanı bir elifdür ki ehl-i himmet kâmeti gibi lebi Cevzâ etegine irişdürür san'at ceviz fidanın elife teşbih itdi üstünde cevz olup fidan elif olıcak Cevzâ olur (Bilgiç, 2019: 295)

1.1.16. Dâr-ı Müstevî (Düz Kapı)

Aşağıdaki alıntıda hurma (خرما) kelimesinin elifi düz kapıya benzetilir. Baş ve yaprağı da hurrem (خرم) yani hoş, taze olur:

Hurmâ elifi anun dâr-ı müstevîdür ki anun başı ve yaprağı hurremdür san'at hurmâ lafzının elifini dâr-ı müstevîye teşbih itdi elifden yukarısı hurrem lafzıdır (Bilgiç, 2019: 291)

1.2. Te (ت)

Şerh-i Şebistan-ı Hayâl'de te (ت) harfi, şekli yönüyle çengele ve cennet yaprağına benzetilir:

1.2.1. Çengâl (Çengel)

Takvâ kelimesindeki te (ت), filin başına vurulan çengele benzetilmiştir. Buna göre kişi, bir fil gibi kavî olan nefsinin ancak takvâ ile dizginleyebilir. Takvâ (تقوى) kelimesindeki te (ت) harfi çengel olunca geriye de kavî (قوى) kelimesi kalır:

Takvâ tâsı bir çengâldur fil gibi kavî tab ' başı üzre san'at takvâ lafzı kavî lafzı üzre harf-i tâdur ol tâyı fil başına urulan çengâla teşbîh itdi (Bilgiç, 2019: 206)

1.2.2. Berg-i Behişt (Cennet Yaprağı)

Tûd (تود) kelimesinin başındaki tâ (ت), cennet yaprağına benzetilince geriye *muhabbet* manasındaki vüdd (ود) kelimesi kalır. Bu durum tut'un cennetten bir kat yaprak tuttuğuna işaret eder:

Tut bir kat yaprak tutar cennetten anuñün mahabbet gördi hilkat-ı asliyyede san'at tut aslda dâl ile tûd idi nazar idüp tâ itdiler asl i 'tibârı ile vüdd lafzı üzre bir tâ var yektâ lafzı ile îmâ eyledi tahlil tarikıyla bir tâ demek olur ve ol tâ behişt lafzı tâsı itdi ba'de berg-ı behište teşbîh itdi (Bilgiç, 2019: 294)

1.3. Cîm (ج)

Cîm harfi, kıvrımlı ve çengel biçiminde olması nedeniyle çoğunlukla sevgilinin saçına benzetilir (Tökel, 2016: 113). Dîvân şiirindeki telakkiye uygun olarak *Şerh-i Şebistân-ı Hayâl*'de de zülf ve cîm (ج) harfi arasında bir benzerlik ilişkisi kurulmuştur.

1.3.1. Zülf

Dîvân şiiri geleneğindeki yaygın bir görüşe göre âşıkların gönülleri sevgilinin zülfüne asılıdır. İlk örneğe bakıldığında bir helva çeşidi olan halkaçı de birçok boğazın ona dolaşması yönüyle güzellerin zülfüne benzetilmiştir. Yani nasıl ki sevgilinin zülfüne âşığın gönlü asılı kalıyorsa halkaçı helvasına da pek çok boğaz dolaşır kalır. Zülften de teşbih yoluyla cîm harfi kastedilir:

Halkaçî halkı ile gör hûblar zülfi ittisâlini anuñün bîhaddür anda tolaşmış her bir boğaz san'at zülfden teşbîh tarikıyla cîm irade idüp ism i 'tibârıyla âhirsiz olucak çî kalur halk lafzına muttasıl olıcak halkaçî olur (Bilgiç, 2019: 303)

Şerh-i Şebistân-ı Hayâl'de sevgilinin güzellik unsurlarıyla ilgili bir fasıl yer almaktadır. Buna göre halkın güzel olana meyli cîm gibi olan saçın ardında yenilenmiştir. Bunun delili de cemîl (جميل) kelimesidir. Yani cemîl (جميل) kelimesinin ilk harfi olan cîm (ج), zülfe teşbih edilmiştir. Ardındaki kısım ise meyl (میل) olur:

Cemîle baş üzredür bir kemend zülf cîminden anuñün halk meyli anun ardında müceddeddür san'at cemîl lafzı cîmini zülfe teşbîh idüp kemend itdi ba'de meyl lafzıdur anuñün cemîle meyl olur (Bilgiç, 2019: 334)

1.4. Hâ (ح)

Şerh-i Şebistân-ı Hayâl'de hâ (ح) harfi şekli yönüyle tâca benzetilmiştir.

1.4.1. Tâc

Eserde Allah'ın emir ve yasaklarına başkaldıran bir kimsenin yok olacağı ifade edilmiştir. Baş kelimesi muammâ dilinde ilk harfe delalet eder. Buna göre hükm (حكم) kelimesinden başta bulunan ve tâca benzeyen hâ (ح) kaldırılırsa geriye *yitik, kayıp* manalarına gelen güm (گم) kelimesi kalır. Yani kişi Allah'ın emir ve yasaklarından baş kaldırmamalıdır:

Ululuk tâcıdur kazâ hükmi yok olur ol kimse ki andan baş çeke ya'nî inkıyâd itmeye san'at hükm lafzının hâsını tâca teşbih itdi andan sonra güm lafzıdur zamm-ı kâf-ı Fârisî ile belürsüz ve yavı kılınmış ma'nâsınadır (Bilgiç, 2019: 187)

1.5. Dâl (د)

Şerh-i Şebistân-ı Hayâl'de dâl (د) harfi şekli yönüyle bir teşbih unsuru olarak kullanılmıştır.

1.5.1. Boynun Eğriliği

Şerh-i Şebistân-ı Hayâl'in beşinci bâbının ikinci faslında yer alan "Hikâyet" başlıklı bölümde kötü huylu ve hizmetçilerine kötü davranan bir serdarın hikayesi anlatılmaktadır. Buna göre hizmetçilerin boyunları serdarın demirlerini götürmekten dâl harfi gibi bükülmüş, onun hışmı hizmetçilere hançer gibi saplanmış. Şifâyî bu noktada gizlenen anlamı şu şekilde açıklamaktadır:

Hadem lafzının boynı ya'nî harf-i sânisî dâldur mâ'adâsı ham lafzıdur ham kemendün bogaza geçen yirine dinmekle hademün aglâlini hadem lafzında hama ve boyunları egrilmekle dâla teşbih itdi ve 'âbid lafzındaki 'aynda ism i'tibârî ile âftâb didi ba'de bîd lafzıdur ve bîd yaprağı hançer misâldür ve lertzândur pes hançer ü lertzân zikri münâsib oldu (Bilgiç, 2019: 279)

1.6. Râ (ر)

Dîvân şiiri geleneğinde genellikle kaşa, hançere veya mihraba benzetilen râ (ر) harfi; Şerh-i Şebistân-ı Hayâl'de noktasız olması yönüyle bir teşbih unsuru olarak kullanılmıştır.

1.6.1. Varlığı Terk Etmek

Şerh-i Şebistân-ı Hayâl'in nasihat faslında sülûkun mertebeleri kelime ve harf oyunları ile verilir. Eserde sülûkun ikinci mertebesi olan terk (ترك) ile râ (ر) harfi arasında bir ilişki kurulur. Buna göre varlığı terk etmek, râ (ر) harfinin noktayı terk etmesine teşbih edilir. Buna göre sâlik, yokluk deryasına dalıp dertlerle dolu varlık âlemini terk etmelidir:

Terk ister isen fenâ bahri dibinde râ gibi varlık noktasın salvir san'at teg lafzı içre râ olıcak terk olur ve varlığı terk rânun noktası olmamaga teşbih itdi pes sülûkun ikinci mertebesin terk i'tibâr

itdi terk bahr-ı fenâya batup varlığı terk itmekdür didi (Bilgiç, 2019: 364)

1.7. Sîn (س)

Sîn harfinin baş tarafındaki çıkıntılara sînin dişleri denmektedir (Tökel, 2016: 135). *Şerh-i Şebistân-ı Hayâl*'de sîn (س) harfi ile ilgili teşbihler daha çok sînin dişleri ile ilgilidir. Eserde sîn harfi ile *burç, bıçkı, dendân, kilit ve köşk şerefesi* arasında bir teşbih ilişkisi kurulmuştur.

1.7.1. Burç

Şerh-i Şebistân-ı Hayâl'de sîn (س) harfinin dişleri kale burcuna teşbih edilir:

Anun isminün sîni küngüresi yücedür ya'nî merâtib-i esmâ-yı 'âlidür san'at sîn dendânlarını küngüre ve burca teşbîh itdi (Bilgiç, 2019: 76)

1.7.2. Erre (Bıçkı)

Semâ (سما) kelimesinde sîn harfi (س) dişleri itibarıyla bıçkıya teşbih edilir. Ardından *biz* manasındaki mâ (ما) kelimesi gelir. Bu durumda sîn harfinin dişleri, kişinin Allah'tan başka her şeyle ilgisini kestiğine delalet eder:

Bendenün Hudâdan gayridan ümidin kat' itmekde bizüm başımız üzre semâ sînini bıçkı sıfatlı itdi ya'nî taraf-i semâdan izhâr-ı 'alâ'im itdigi bende Hudâya ilticâ idüp gayrden kat'-ı ümîd ide san'at lafz-ı semâdaki sîni dendâne ile yazılup erreye teşbîh ider ve sîn lafz-ı mâ üzredür keennehu bizüm başımızda erre vardur ki zarûrî gayr-ı Hudâdan kat-ı ümîd idevüz (Bilgiç, 2019: 80a)

1.7.3. Dendân (Diş)

Şerh-i Şebistân-ı Hayâl'de sünnet (سنت) kelimesindeki sîn (س) harfinin dişleri, “*Bunlara azı dişlerinize (yapışır gibi sımsıkı) yapışın.*” hadisinden hareketle diş benzetilmiştir. Şifâî'ye göre hadiste geçen *azı dişleri* manasındaki *nevâciz* kelimesi sünnetlere uymaya telmihdir:

Hazret-i Nebî'nün sünnetinün sîni bir dişdür ki sünnet hakkında vârid olan 'azzu 'aleyhâ bi'n-nevâciz hadîsinden söz söyler nevâciz zâl-ı mu'ceme ile azu dişleridür pek dutun diyecek mahalde 'azzu 'aleyhâ bi'n-nevâciz dirler san'at sünnet lafzınun sînini dendânesini dendâna teşbîh ider keennehu hadîs-i mezkûrdaki nevâcize telmîh idüp ittibâ'-ı sünene tenbîh ider (Bilgiç, 2019: 84)

1.7.4. Kilit

Seyyidlik manasına gelen *siyâdet* (سيادت) kelimesinde yer alan sîn (س) harfinin dişleri, “*Ben ilmin şehriyim Ali de onun kapısıdır.*” hadisinden hareketle kilide teşbih edilir. Ondan geriye kalan *yâdet* (يادت) kelimesi *senin hatırın* manasına gelmektedir:

Siyâdet sîni dişi bir anahtardur ki Yâsin ya'nî Hazret-i Resûlullâh sallallâhu 'aleyhi ve âlihi vesellem ehl-i beyti fütûhatından ene medînetu'l-ilmî ve 'Aliyyun bâbuha hadîs-i şerîfin hâtırına

getürür **san'at** siyâdet lafzı sîni dendânesin kilide teşbîh itdi andan sonra yâdet lafzıdur (Bilgiç, 2019: 221)

1.7.5. Köşk Şerefesi

Eserde köşk şerefesi yaptırma fikrini terk eden ve dünya saraylarından geçen bir kişinin şeref bulacağına, temiz fikirliliğe ulaşacağına işaret edilir. Buna göre serây (سرائى) kelimesindeki saray şerefesine teşbih edilen sîn harfinin dişleri, kelimedenden atılınca yani muammâ diliyle iskat edilince geriye fikir anlamına gelen rây (راى) kelimesi kalır. Sonuç olarak esere göre köşk şerefesi yaptırmayı bırakan bir kimse temiz fikirliliğe kavuşur:

*Eyyân şerefesin bırak serâydan tâ şerefler görürsün rây pâkliğinden **san'at** serây lafzında sîni dendânesi i'tibârı ile eyvân şerefesine teşbîh itdi ol sîn biragılıp gidicek rây kalur* (Bilgiç, 2019: 281)

1.8. Şîn (ش)

Şerh-i Şebistân-ı Hayâl'de şîn (ش) harfiyle şerefe ve baş tacı arasında bir benzerlik ilişkisi kurulmuştur:

1.8.1. Şerefe

Aşağıdaki alıntıda şerîf (شريف) kelimesindeki şîn (ش) harfi şerefeye teşbih edilmiştir. Şerîf kelimesinde şîn (ش) harfinden geriye kalan rîf (ريف) kelimesi ise Şifâyi'ye göre *ekinli yer* manasına gelmektedir. Buradan hareketle şîn harfi bir şerefe olunca onun gölgesinde, îmân ehlinin selamet içindeki mamur toprakları cennet gibi gönül rahatlığı verir:

*'Afîf ü zâhid şerîf şîni şerefesi bir başda oturucudur ki anun gölgesinde rîf ya'nî ehl-i îmânun emn ü emân ekinliği cennetler revnakın tutar **san'at** şerîf lafzındaki şîni şerefeye teşbîh itdi ba'de rîf lafzıdur ki ekinli yirdür* (Bilgiç, 2019: 222)

1.8.2. Baş Tâci

Şuğl (شغل) kelimesinin başındaki şîn (ش) harfi, kelimenin başında olmasından dolayı tâca benzetilmiştir. Ondandır geriye kalan gull (غل) kelimesi de *pranga* manasına gelmektedir. Buradan hareketle dünyevî meşguliyetlerin her ne kadar baş tacı gibi görünse de sonunun pranga ve azarlanma olduğuna işaret edilir:

*Her ne kadar ki dünyevî şuğl baş tâcıdur az tut boyunda ki önünde gull olur **san'at** şuğl lafzında şîn başda olmağla tâc-ı sere teşbîh itdi anun önünde guldür îmâ oldu ki dünyâ şuğl u mansıbı her ne mikdâr a'lâysa dahı 'akabinde gull u 'itâb-ı 'usât mukarrerdür* (Bilgiç, 2019: 271)

1.9. Sad (ص)

Sad (ص) harfinin bilhassa baş kısmı şekil olarak göze benzediğinden dîvân şiirinde bu harf daha

çok gözü simgesel olarak anlatmak amacıyla kullanmışlardır (Tökel, 2016: 137). Sad harfi; Şerh-i Şebistân-ı Hayâl'de *çeşme*, *çeşm* ve *gönül gözüne* benzetilir.

1.9.1. Çeşme

Put manasındaki sanem (صنم) kelimesinin ilk harfi sad (ص), yazılış şekli ve sanem kelimesinin ilk harfi olması itibarıyla çeşmeye benzetilir:

Sanemün çeşmi sâdı anun korkısı aqlamasından nem gördi san'at sanem lafzının sâdı nem görüp sanem olmuşdur ve sâdı çeşmeye teşbîh itmişdür mektûbîsi i'tibârıyla ve sanem lafzının harf-i evveli olmak i'tibârıyla ve nem lafzı Fârisî mülâhaza olunup çi ma'nâsınadur giryeye münâsibdür (Bilgiç, 2019: 73)

1.9.2. Çeşm

Şifâyî'ye göre salât (صلات) kelimesinin ilk harfi olan sad (ص), göze benzetilir ve sıdkâ yani doğruluğa işaret eder. Sonraki Lât (لات) ise sanem (put) manasındadır. Buradan hareketle kötü hayaller sanemini geride bırakmak gerektiği ifade edilir:

Salât lafzında mukaddem harf-i sâddur ba'de Lât lafzıdır ve sıdk lafzında dahı mukaddem harf-i sâddur ve sâdı göze teşbîh itmişdür (Bilgiç, 2019: 135)

1.9.3. Gönül Gözü

Sadakat (صدقت) kelimesinde ilk harf olan sad (ص), gönül gözüne benzetilir. Geriye kalan *incelik* manasındaki dikkat (دقت) kelimesinden hareketle de sad (ص) gözü ile dinin inceliklerinin görüleceği ifade edilir:

Senün sadakan sâdı dikkat başı üzre gönle bir gözdür ki dîn dakîkaların andan görücidür san'at sadakat lafzı dikkat lafzı üzre harf-i sâddur ol sâdı gönül gözine teşbîh itdi ki anunla dakâyık-ı dîn görölmege işâret olur (Bilgiç, 2019: 144)

1.10. Tı (ط)

Tı (ط) harfi, Şerh-i Şebistân-ı Hayâl'de yazılış şekli itibarıyla çizmeye benzetilmiştir.

1.10.1. Çizme

Aşağıdaki alıntıda *iki hastalığa birden yakalanma ve karışma* manalarına gelen ihtilât (اختلاط) kelimesinin son harfi olan (ط), çizmeye benzetilmiştir. Buna göre cennet ravzası tazeliğini isteyen biri bu dünyanın meşguliyetlerinden ve hasisliğinden vazgeçmeli, dünya talepleri çizmesini ayağından çıkarmalıdır. Muammâ dilinde *ayak*, kelimenin son harfine işaret etmektedir. İhtilât (اختلاط) kelimesinden, sonda yer alan ve çizmeye benzetilen tı (ط) çıkarılınca geriye *tenha bir yere çekilme* manasındaki ihtilâ (اختلا) kelimesi kalır:

Ihtilât lafzı pâyı ya'nî âhiri tâ ki mûzeye teşbih itdi gidicek ihtilâ kalur ve ol tâyı talebe işâret itdi îmâ oldı ki nâkesler ile ihtilât istemeyüp ayak çeken sâlik cenâb-ı Hannândan ravza-yı cinân kendüye halvethâne olmasın ricâ ider (Bilgiç, 2019: 359)

1.11. Ayn (ع)

Şerh-i Şebistân-ı Hayâl'de 'ayn (ع) harfi ile göz, çeşme, kalkan ve ejderha ağzı arasında benzerlik ilişkisi kurulmuştur.

1.11.1. Çeşm

Şer (شر) kelimesine te'lif-i imtizâcî yoluyla 'ayn (ع) harfi gelince şi'r (شعر) olur. Buna göre şi'r kelimesindeki 'ayn (ع), çeşme teşbih edilmiş ve dilberlerin fettan gözü gibi şer (شر) ortasında yer almıştır. Yani esere göre dilberler nasıl ki fitneye sebep oluyorsa şiirin kendisi de şerre ve fitneye sebep olmaktadır:

Ve şi'rin 'aynı bütânun ya'nî dilberânun çeşm-i fettânı gibi şerr ortasından baş kaldırmış ya'nî dilberân fitneye sebep olduğu gibi zât-ı şi'r dahi şerr ü fitneye sebep olmuş san'at şerr lafzı ortasında harf-i 'ayn olıcak şi'r olur 'aynı çeşme teşbih itmiş (Bilgiç, 2019: 100)

1.11.2. Çeşme

Şebistân-ı Hayâl'de eski Fars şairleri ile ilgili bir bölüm yer almaktadır. Burada 'Attâr, Hakânî, Enverî, 'İsmet gibi şairlerin edebî kişiliklerine çeşitli kelime ve söz oyunları ile yer verilir. Aşağıdaki alıntıda 'İsmet'in dilinin akıcılığı karşısında susmak ve buna itiraz etmemek gerektiği ifade edilir. Buna göre 'İsmet (عصمت) kelimesindeki 'ayn (ع), içinden hoş ve akıcı beyan akan bir çeşmeye teşbih edilince geriye *sükût etme* manasındaki *samt* (صمت) kelimesi kalır. Yani 'İsmet'in (عصمت) akıcı beyanına itiraz etmemek ve onun hakkını teslim etmek gerekir:

'Ayn-ı 'İsmet beyân selâset ü 'uzûbetinden bir çeşme göstermiş ki anun 'âkıbet-i kârî ehl-i hasrete samtdan gayrı hâsıl yokdur san'at 'İsmet lafzında harf-i 'ayndan sonra samt lafzıdır ve ol 'aynı çeşmeye teşbih ider ki andan cârî olan beyân selîs ü lezîzdür gayra i'tirâz yok samt u teslim lâzım gelir (Bilgiç, 2019: 110)

1.11.3. Kalkan

'Öşür (عشر) kelimesindeki 'ayn (ع), altın manasına da gelmekle birlikte yazılışının yuvarlaklığı nedeniyle kalkana benzetilir. 'Öşür kelimesinde 'ayn, altınlı bir kalkan olunca geriye de şer (شر) kalır. Böylece 'öşürün halktan şerri defettiğine işaret edilir:

'Ayn-ı 'öşür ya'nî zâtı altunlu kalkandır şerr leşkeri önünde ya'nî 'öşür almagla mülk-i re'âyâdan şerri def' ider ol cihetle 'öşür kalkan olur san'at 'öşür lafzı şerr lafzı önünde harf-i 'ayndur 'aynun bir ma'nâsı zer olmak münâsebetiyle şerre muttasıl 'aynun müdevver kitâbetini kalkana teşbih

itdi (Bilgiç, 2019: 145)

1.11.4. Fem-i su'bân (Ejderha Ağzı)

Menfaatlenme manasındaki intifâ' (انتفاع) kelimesinin sonundaki 'ayn (ع) harfi, yazılışı itibarıyla ejderha ağzına benzetilir. Dolayısıyla ejderha, hazineye münasıptır. Buna göre intifâ' kelimesinin son harfi olan 'ayn (ع), kelimededen atılınca da geriye *yok olma* manasındaki intifâ' (انتفاع) kelimesi kalır. Böylece dünya hazinelerinden menfaat ummayan birinin dünya meşguliyetlerinden geçtiği ifade edilir:

İntifâ' lafzı binâsı ya'nî harf-i âhiri 'ayn gidicek inifâ kalur ve ol 'aynı agzı açık olmagla fem-i su'bâna teşbih itdi ki su'bân gence münâsibdür pes îmâ oldı ki genc-i dünyâdan intifâ' mülâhaza itmeyen bikâ'-ı dünyâ harâblığı intifâsın ister (Bilgiç, 2019: 359)

1.12. Kâf (ق)

Şerh-i Şebistân-ı Hayâl'de kâf (ق) harfi, *Kâf Dağı*'na benzetilmiştir.

1.12.1. Kûh-ı Kâf (Kaf Dağı)

Aşağıdaki alıntıda *borç* manasına gelen *karz* (قرض) kelimesindeki kâf (ق) harfi, *Kaf Dağı*'na benzetilmiştir. Kâf (ق) harfinden de geriye *dövmek, vurmak* manasındaki *radd* (رض) kelimesi kalmıştır. Buna göre borç, ümitleri yok eden bir dağ olarak düşünülmüştür:

Ey derviş karz tagı bir kâfdur radd ya'nî ümîd arkası sınmak anun altında konmuş san'at karz lafzı kâfını kûh-ı kâfa teşbih itdi ba'de radd lafzıdur feth ü teşdîd ile dögmek ve pârelemekdür (Bilgiç, 2019: 253)

1.13. Kâf (ك)

Şerh-i Şebistân-ı Hayâl'de kâf (ك) harfi, şekli yönüyle *budağa ve bıçağa* benzetilmiştir.

1.13.1. Eğri Budak

Üzüm manasına gelen *engûr* (انكور) kelimesindeki kâf (ك), eğri budağa teşbih edilir. Ondan geriye kalan harfler de *enver* (انور) kelimesini oluşturur. Bu durum da üzümün dallarının parlak ve güzel olduğuna işaret eder:

Ve engûr kâfı anun eğri budagıdur ki anun etrâf u ağısânı enverdür san'at engûr lafzının kâfını eğri budaga teşbih itdi kâfdan mâ'adâsı enver lafzıdur (Bilgiç, 2019: 291)

1.13.2. Kârd (Bıçak)

Muhteva açısından oldukça zengin bir eser olan *Şerh-i Şebistân-ı Hayâl*'de yemeklerle ilgili kelime ve harf oyunlarının bulunduğu bir fasıl yer almaktadır. Bu fasıldan seçilen aşağıdaki örneğe göre *kebâb* (كباب), bıçak zahmetine katlandığı için ona gaybdan bir kurtuluş kapısı açılır. Burada

gizlenen manaya göre kebâb kelimesinin başındaki kâf (ك), bıçağa benzetilince geriye *kapı* manasındaki bâb (باب) kelimesi kalır:

Ve kebâb gussa bıçağı nîşterin baş üzre çekmiş tâ ana gaybdan bir necât kapusu açdılar san'at kebâb lafzı harf-i kâfdan sonra bâb lafzıdır ol kâfî kârd-ı nîş ya 'nî teşbih tarîkıyla harf-i evveli i'tibâr eyledi pes evvel kârd zahmeti çekmegin âhir ol bâb-ı necât olur (Bilgiç, 2019: 303)

1.14. Lâm (ل)

Lâm harfi şekil benzerliği dolayısıyla, kıvrımlı oluşu sebebiyle saçla benzetilmektedir (Tökel, 2016: 146). *Şerh-i Şebistân-ı Hayâl*'de lâm harfi ile saç arasında bir benzerlik ilişkisi kurulur.

1.14.1. Zülf

Aşağıdaki örnekte lâm (ل) harfinin ebced değerinin otuz sayısına karşılık geldiği ifade edilmiştir. Bir tam ayın da otuz gün olması münasebetiyle zülf lâmu (ل), yanakta sakalla birleştiğinde güzellik ayı devrini tamamlamış olur:

Zülf lâmu lihye ibtidâsında egerçi ruhsâr hüsnî mâhî devri tamâmlığıdır ma'nî yüzinden nazarlar hayyesi cüssesi önünde bir zırhdur san'at lihye lafzı ibtidâsı lâmu zülfe teşbih itdi ve lâm hisâbı otuz ve tamâm ay dahı otuz ve lihye yüzi devr itmekle ve lihye ile hüsn tamâm olmağla ruhsârî mâha teşbih idüp nişân-ı tamâmî-yi devr-i mâh-ı hüsn-i ruhsâr didi (Bilgiç, 2019: 332)

1.15. Mîm (م)

Dîvân şiirinde benzetme amacıyla sık kullanılan harflerden biri mîmdir (Tökel, 2016: 151). *Şerh-i Şebistân-ı Hayâl*'de mîm harfi (م), genel olarak şeklinin yuvarlaklığı dolayısıyla bir teşbih unsuru olarak kullanılır. Eserde mîm harfiyle *çeşme*, *sofra*, *halka*, *dehân*, *mâh*, *mih*, *direm-i müdevver* ve *altın şemse mührü* arasında benzerlik ilişkisi kurulmuştur.

1.15.1. Çeşme

Aşağıdaki alıntıda hamd (حمد) kelimesindeki mîm (م), şekli itibarıyla çeşmeye benzetilmiştir:

Harf-i mîm hadd lafzında olıcak hamd olur mîm-i mektûbî agzı açuk olmak i'tibârıyla çeşmeye teşbih olunup sâniyen kerem çoklığından deryâya teşbih olunmuşdur (Bilgiç, 2019: 71)

1.15.2. Sofra

Na't (نعت) kelimesinde mîm (م) harfi olunca ni'met (نعمت) olur. Mîm harfi, yuvarlaklığı nedeniyle sofraya teşbih edilmiştir:

Dahı ol Hudânun ni'âmü mîmi dâyiyesi bir sofradur nevâl-ı kudem na'tında ya 'nî 'atâ vü ihsân-ı ezeli na'tında san'at harf-i mîm na't lafzında olıcak ni'met olur ve mîmün tedvîrini sofraya teşbih itmışdür (Bilgiç, 2019: 71)

1.15.3. Halka

Direm kelimesindeki mîm (م), halkaya teşbih edilmiştir. *Kapı* anlamına gelen der (در) kelimesine halkaya benzetilen mîm (م) harfi takılınca direm (درم) olur.

Direm mîmi bir halkadur ol Hudânun âlâsı ya'nî ni'am-ı zâhiresi kapusıyla san'at harf-i mîm der lafzına halka olup takılıcak direm olur ve mîmün tedvîriyle agzı açık olması i'tibârı halkaya teşbih olunmuşdur (Bilgiç, 2019: 71)

1.15.4. Dehân

Şerh-i Şebistân-ı Hayâl'deki ilk bâbın üçüncü faslı namaz ile ilgilidir. Bu fasılda yer alan "Hikâyet" başlıklı bölümde kötü sesli bir müezzinin özellikleri anlatılır. Aşağıdaki alıntıda bununla ilgili olarak kötü sesli bir müezzinin ağzının minareden aşağı bir ateş saldığı ifade edilir. Buna göre *minâre* manasındaki menâr (منار) kelimesinin ilk harfi olan mîm (م), ağza teşbih edilince geriye de *ateş* anlamına gelen nâr (نار) kalır:

Ol mü'ezzine diseler niçeye dek menâr üzerinden mîm-i dehânı açılmış düzersün ve âteşi aşağı atarsun san'at menâr lafzından mîm gidicek nâr kalur ve mîmi dehâna teşbih itdi (Bilgiç, 2019: 143)

1.15.5. Mâh

Muhammed (محمد) kelimesinde yer alan ilk mîm (م), yuvarlak yazılışı itibarıyla mâha teşbih edilir. Şifâyî'ye göre mâh, sancağın tepesindeki yuvarlak şekle verilen addır. Muhammed kelimesindeki ilk mîm (م), mâha teşbih edilince geriye hamd (حمد) kelimesi kalır:

Muhammed lafzının mîm-i evveli livâ-yı hamd mâhıdur ümmete san'at mîm agzı açık ve müdevver yazılmak i'tibârıyla sancagun depesinde olan müdevver şekle ki mâh dirler teşbih olunmuşdur (Bilgiç, 2019: 87)

1.15.6. Mıh

Şerh-i Şebistân-ı Hayâl'de ders anlatmak istemeyen bir müderrisin bu özelliği belirtilirken onun ders kapısı üzerine bir mıh vurduğu ifade edilir. Buna göre mıha teşbih edilen mîm (م), ders (درس) kelimesindeki *kapı* manasına gelen der (در) üzerine gelince müderris olur. (mim+ ders= müderris)

Harf-i mîm ders lafzındaki der üzre muttasıl olsa müderris olur ve mîmi mıha teşbih itdi (Bilgiç, 2019: 186)

1.15.7. Direm-i Müdevver (Yuvarlak Para)

Aşağıdaki alıntıda diremden (para) geçmeyen bir kimsenin tahsil üzere zaferinin olamayacağı ifade edilmiştir. Buna göre mekteb (مکتب) kelimesindeki mîm (م), yuvarlaklığı nedeniyle direme benzetilir, mekteb kelimesinden atılınca da geriye *yazmak* manasındaki ketb (کتب) kalır:

Mekteb lafzındaki mîmi müdevver i'tibârıyla direm-i müdevvere teşbîh itdi ve mîmden sonra ketb lafzıdır telmîh ider ki diremden geçilmeyince ketbe zafer olmaz (Bilgiç, 2019: 193)

1.15.8. Altın Şemse Mührü

Aşağıdaki örnekte mücellidin altın süslemeyi cild üzerine yaptığı ifade edilmiştir. Buna göre mücellid (مجلد) kelimesindeki mîm, (م) yuvarlaklığı nedeniyle altın şemse mührüne benzetilmiştir. Ardından ise cild kelimesi gelmektedir. Yani böylece altın şemse (م), cild (جلد) üzre olur.

Mücellid mîm devrinden altun şems mührin cild yüzi üzre kor san'at mücellid lafzı mîmi devrini altun şemse mührine teşbîh idüp andan sonra cild lafzıdır pes altun şemse cild üzredür (Bilgiç, 2019: 261)

1.16. Nûn (ن)

Şerh-i Şebistân-ı Hayâl'de nûn harfi ile gemi, perde, boy ve kaş kelimeleri arasında benzerlik ilişkisi kurulur.

1.16.1. Gemi

Nebî (نبی) kelimesinde nûn (ن) harfi şekli itibarıyla gemiye benzetilir. Ardından gelen pey (پی) kelimesi de iz manasındadır. Böylece Hz. Nebî'nin hakikat deryasına iz ilettiğine işaret edilir:

Dahı nûn-ı Nebî balıkdur belki keştîdür hakîkat deryâsına iz iletmişdür san'at nûn lafzı balık ma'nâsınadır ve harf-i nûn kitâbetde gemiye müşâbihdür ve Nebî lafzında nûndan sonra pey lafzıdır işâretdür ki Hazret-i Nebî deryâ-yı hakikate pey iletmişdür (Bilgiç, 2019: 86)

1.16.2. Perde

Şerh-i Şebistân-ı Hayâl'e göre alışverişte nakit, güzel koku gibidir. Nesîe (veresiye) ise siyah suretlidir. Buna göre nakd (نقد) kelimesinin ilk ve son harfleri hoş kokulu mürekkep manasındaki nedd (ند) kelimesidir. Nesîe (نسیئه) kelimesinden perdeye benzetilen nûn harfi çıkarılınca geriye siyeh (سیه) kelimesi kalır.

Nakd başı vü ayagı neddür ya'nî bir tîb ki andan misk kokusu gelür nesî'e nûnu bir perde ki altından siyeh sûreti görünür san'at nakd lafzının evvel ü âhiri nedd olur feth ü teşdîd ile 'itr-ı mürekkebe dirler ve nesî'e lafzında nûnu perdeye teşbîh itdi ba'de siyeh lafzıdır (Bilgiç, 2019: 250)

1.16.3. Kamet

Ganemle (koyun) gönlü hoş olan bir kimsenin boyunun gam ortasında olacağı belirtilir. Buna göre ganem (غنم) kelimesindeki nûn ile gamdan eğrilmiş boy arasında benzerlik ilişkisi kurulur:

Gam lafzı ortasında harf-i nûn olıcak ganem olur ve kameti nûna teşbîh itdi gamdan ham olmagla (Bilgiç, 2019: 277)

1.16.4. Ebru

Sevgilinin kaşı olan nûn (ن), kaş (فأش) kelimesi üzre gelince nakkâş (نقأش) olur:

Ve ol Türkâne ebrû ki nûn geldi ve kaş meh varakı üzre muttasıl olur nakkâş san'at ebrûyı nûna teşbih itdi nûn ki kaş lafzına muttasıl ola nakkâş olur (Bilgiç, 2019: 322)

1.18. He (ه)

*Şerh-i Şebistân-ı Hayâl'*de he (ه) harfi ile göz, düğüm ve ayak bağı arasında benzerlik ilişkisi kurulmuştur.

1.18.1. Göz

Eserde Cühûd'un (Yahudi) iki gözünü çıkarmayınca cömertlik göstermeyeceği ifade edilmiştir. Burada gizlenen manaya göre Cühûd (جهد) kelimesindeki hâ (ه) harfi, iki gözlü yazılması itibarıyla iki göze benzetilmiştir. Kelimeden çıkarılınca yani muammâ diliyle ıskat edilince de geriye *cömertlik* manasındaki cûd (جود) kelimesi kalır:

Cühûd lafzındaki harf-i hâyı iki gözlü yazılmak i'tibârıyla iki göze teşbih itddi ol hâ kazılıcak ya'nî gidicek cûd kalur (Bilgiç, 2019: 130)

1.18.2. Girih (Düğüm) ve Ayak Bağı

İçkinin fenalıklarının anlatıldığı bir bölümde şarap manasındaki sahbâ (صهبا) kelimesinin ortasında yer alan hâ (ه), sabâ ortasında yer alan bir düğüme benzetilmiştir. Sabâ, doğu cihetinden esen hafif ve latif rüzgârdır (Pala, 2008: 383). Dolayısıyla şarap, sabâ rüzgârının esmesine mani olmaktadır. Ayrıca bâde kelimesinin sonundaki hâ (ه) da bâd için ayak bağına benzetilmiştir:

Sahbâ hâsı girihdür sabâ ortasında bâde bir bâddur ki hâ ile ayak bagludur san'at sahbâ lafzı hâsını sabâ ortasında girihe teşbih itdi ve bâde lafzı hâsını bâd lafzına ayak bağına teşbih itdi (Bilgiç, 2019: 311)

1.19. Yâ (ی)

*Şerh-i Şebistân-ı Hayâl'*de yâ (ی) harfi ile keman, olta ve yay kelimeleri arasında benzerlik ilişkisi kurulur.

1.19.1. Keman

Aşağıdaki alıntıya göre mürîd eğriliği elden bırakmazsa merd olamaz. Buna göre *el* manasındaki yedd (يد) kelimesinin ilk harfi yâ (ی)'dir. O da eğriliği dolayısıyla kemâna teşbih edilir. Yani eğrilikten maksat yâ (ی) harfidir. Mürîd (مرید) kelimesinden ıskat yoluyla çıkarılınca geriye merd (مرد) kalır. Dolayısıyla eğriliği bırakan mürîd, merd olur (Bilgiç, 2019: 51):

Mürîd tâ egrilik yayın el ucından komaya merd olamaz san'at dest mürâdifî yedd lafzının uci harf-i yâdur anı egriligi için kemâna teşbih itdi mürîd lafzında komcak ya'nî giderilicek merd kalur (Bilgiç, 2019: 208)

1.19.2. Olta

Şerh-i Şebistân-ı Hayâl'de burçlar ve bunlara karşılık gelen sayılara yer verilmiştir. Hût (Balık Burcu), sayı olarak 11'e karşılıktır. 11 sayısı da yâ (ی) ve elif (ا) harfine karşılıktır. Bu yönüyle yâ (یا), şekil itibarıyla olta olarak düşünülmüştür. Hût da balıktır.

Hût rakamı yâ lafzıdur hût balıkdur kitâbetde yâ şekli olta şeklidür Hûta münâsib oldı (Bilgiç, 2019: 201)

1.19.3. Yay

Aşağıdaki alıntıda pîrî (پیری) kelimesindeki pîr (پیر) tecnis-i hatti yoluyla tîr (تیر) suretinde düşünülmüştür. Böylece pîrî (پیری) kelimesinin sonundaki yâ (یا) harfi bükülmüş bele, tîr de asaya teşbih edilmiştir.

Pîrlige arkada yayı yâdan gör anun önünde ok sûretin 'asâdan gör san'at pîrî lafzı arkası yâyı yaya teşbih itdi ve yâdan mukaddem pîr lafzı tîr sûretindedür ve pîrün arkası bükülmesi yâya ve 'asâsın tîre teşbih itdi (181b) (Bilgiç, 2019: 342)

2. İki Harfle Yapılan Teşbihler

2.1. Ha (ه) – Göz / Elif (ا) - Zeban

Aşağıdaki alıntıda şehâdet (شهادت) kelimesindeki hâ (ه), yazılışı itibarıyla iki göze benzetilir. Elif de doğruluğa işaret etmekle birlikte dile benzetilir. Eğer şehâdet kelimesinden hâ (ه) ve elif (ا) çıkarılırsa şiddet (شدت) kalır. Yani göz ve dil, kişinin doğruluğuna ve iyiliğine şahitlik etmezse kişi şiddet ortasında kalır:

Şehâdet lafzının hâsını iki gözlü yazılmak i'tibârıyla iki göze teşbih itdi ki anunla 'alem-i gayb u şehâdetün 'icâbî-yi müşâhede oluna ve elifi sûret-i zebâna teşbih itdi ki tevhîd ile guyâ ola ba'de hâ vü elifi şâhidine teşbih itdi (Bilgiç, 2019: 125)

2.2. Elif (ا) - Ok/ Yâ (ی) – Yay

Şerh-i Şebistân-ı Hayâl'de padişahın halktan onda bir oranında vergi aldığı ifade edilir. Burada gizlenen manaya göre ebced hesabında bir sayısına karşılık gelen elif (ا) harfi doğruluğu ile oka, on sayısına karşılık gelen yâ (ی) da yazılışı ve Türkçedeki manası itibarıyla yaya benzetilir. Böylece padişahın ok (ا) ve yay (ی) ile halk üzerindeki belaları defettiği ifade edilir:

Pâdşeh ki re'âyâdan onda bir alur bir elifdür elifi togrılığı ile oka teşbih ider on yâdur yâyı

kitabette yaya teşbîh ider yâhûd Türki yay dindiği gibi yâ dahı dinür pes yay olmuş olur bu işâretdür ki pâdşeh bu aldığı mukâlebede ok yayla re ‘âyâ üzerinden yaramazları def’ itmek gerek (Bilgiç, 2019: 145)

2.3. Kâf (ك) ve Dâl (د) - Boyun Egme/ Elif (ا) - Âsâ

Eserin zekat faslının “Hikâyet” başlıklı bölümünde dalkavuk bir dilenciği ifade etmek için şu benzetmelere yer verilir: Onun dilenirken boyun eğmesi kâf (ك) harfine, kametini eğri tutması dâl (د) harfine ve elindeki asâsı da elif (ا) harfine benzetilir. Hepsi birleşince *dilenci* manasındaki gedâ (كد) kelimesi oluşur:

Boyun egmesin kâfa teşbîh ile kâf husûline ve kâmet-i hâm eylesin dâla teşbîh ile dâl husûline ve ‘asâsını elife teşbîh ile elif husûline ki mecmû’ı gedâ olur imâ itdi (Bilgiç, 2019: 146)

2.4. Elif (ا) ve Lâm (ل) - Kabe Direkleri / Hâ (ه) – Halka

Şerh-i Şebistân-ı Hayâl’de Ka’be ile ilgili ilginç benzetme ve söz oyunlarına yer verilir. Aşağıdaki alıntıda Allâh (الله) kelimesindeki elif ve lâmlar, Ka’be direklerine ve hâ (ه) yuvarlaklığı itibarıyla halkaya benzetilir:

Allâh lafzının elif u lâmlarını Ka’be direklerine ve hâsını tedvîr i ‘tibârı ile halkaya teşbîh itdi (Bilgiç, 2019: 153)

2.5. Elif (ا) - İp/ Hâ (ه) – Çember

Dîvân edebiyatında âh ile ilgili zengin tasavvurlar göze çarpar. *Şerh-i Şebistân-ı Hayâl’de de bunu görmek mümkündür. Örneğin aşağıdaki alıntıda âh (ه) kelimesinin elifi (ا) ipe ve hâ’sı (ه) çembere teşbîh edilir. Böylece zalimlerin canının bu ipe çemberde boğulacağı ifade edilir:*

Ey dervîş âh elifi ipdür ve hâ halkası çenberdür tâ ol çenber ve ip ile zâlimlerün cânların bogaz çenberinde çeke ve günâh arka yüki ile boynunda lif-i hurmadan ip olduğu hâlde sırât kılı ipinden veyl kapısı halkasına biraga san‘at âh lafzının elifini ipe ve hâsını çenbere ve bogaz dâyiresin dahı çenbere teşbîh itdi ve sırâtı kıl gibi ipe ve kapu agzın halkaya teşbîh itdi (Bilgiç, 2019: 166)

2.6. Ayn (ع) - Hilâl/ Lâm (ل) - Süngü/ Mim (م) - Süngü Ucu

Şerh-i Şebistân-ı Hayâl’e göre ilim; İslâm askerinin alemi, yani bayrağı olarak bilinmelidir. Arap harfleriyle düşünüldüğünde ‘ilm (علم) ve ‘alem (علم) kelimeleri aynı sûrettedir. Dolayısıyla ‘ilm (علم) kelimesinde ayn (ع) hilâl, lâm (ل) süngü, mîm (م) de süngünün ucu olarak tasvir edilir. Yani ‘ilm, Müslümanların bayrağıdır ve Müslüman olanlar ona bağlıdır (Bilgiç, 2019: 48).

‘İlm sûreti leşker-i İslâm ‘alemidür harf-i ‘aynı hilâli misâli şeklinde bil ve lâmu anun süngüsü hey’eti vü mîmi süngü ucı sûreti san‘at ‘alem lafzınun hurûfî sûret-i kitâbetde ‘ilme müşâbih olmagla ‘ilm ‘alem-i leşker-i İslâm i ‘tibâr olundu ki leşker-i İslâm ‘ilme tâbi ‘dür (Bilgiç, 2019: 182)

2.7. Mîm (م) - Dehân/ Sin (س) – Dendân

Şerh-i Şebistân-ı Hayâl’de medrese, müderris ve müderrislerin hal ve hareketleriyle ilgili de kelime ve söz oyunlarına yer verilir. Esere göre müderrislerin ağzından çıkan her söz bir inci niteliğinde olmalıdır. O, güzel beyanlar ve iyi ifadeler kullanmalıdır. Sözleriyle talebelerin gönüllerini tazelemelidir. Eserde bu duruma delil olarak müderris kelimesi gösterilir. Yani müderris (مدرس) kelimesinde ilk harf olan mîm (م) ağza, son harf olan sîn (س) de dişe benzetilir. Bu iki harf arasında da inci manasındaki dür (در) kelimesi kalır. Böylece bir müderrisin ağzı ve dişi arasından inci gibi latif sözler dökülmesi gerektiği ifade edilir:

Müderris lafzındaki mîmi dehâna vü sîni dendâna teşbîh idüp mâbeynde dür lafzı kalur işâret oldı ki müderrisün leb ü dendânından zuhûr bulan elfâz dür gibi gerek ve sadr lafzınun dâmeni dürr lafzıdur ve deryâ lafzınun kenârı dür lafzıdur ve deryâbende lafzınun dili ya ‘nî vasatı âb lafzıdur (Bilgiç, 2019: 185)

3. Üç Harfle Yapılan Teşbihler

3.1. Cîm (ج) – Çeşm Bucacı/ Şîn (ش) – Saff-ı Müje/ Mîm (م)- Göz Bebeği

Eserde güzellik unsurlarının anlatıldığı fasılda çeşm kelimesi ile ilgili şu benzetmelere yer verilir: Çeşm (چشم) kelimesindeki cîm (ج) yuvarlaklığı itibarıyla gözün köşesine, şîn (ش) kirpiğe, mîm (م) de şekli itibarıyla göz bebeğine benzetilir:

Çeşm lafzı cîmini kitâbetde mahrûtî olmagla çeşm bucagina şînu dendâne i ‘tibârı ile saff-ı müjeye ve devr-i mîmi merdümek-i dîdeye teşbîh itdi (Bilgiç, 2019: 322)

3.2. Elif (ا) - Burun / Nûn (ن) – Kaş / Fâ (ف) – Ağız

Esere göre enf (انف) kelimesinin elifi, kaş nûn’undan fem fâ’sına (ف) dek sevgiliyi koruyan bir kılıç olarak tasavvur edilir. Aşağıdaki alıntıda burun elife, kaş nûn’a ve ağız da fâ’ya teşbih edilmiştir. Bu harfler de *burun* manasındaki enf (انف) kelimesini oluşturur. Enf de tîge teşbih edilir:

Burnı elife kaşu nûna agzı fâya teşbîh idüp mecmû’ı enf olup tekrâr enfi tîge teşbîh itdi ve dem lafzı ki kenârsuz ola harf-i mîm kalur murâd teşbîh tarîkıyla ağızdur ol tîgle yok olur ve enf lafzı kalble fenâ olur (Bilgiç, 2019: 323)

Sonuç

Şifâyi, Fettâhî’nin esere gizlediği manaları şerh ederken harflerle ilgili teşbihlerden de faydalanmıştır. *Şerh-i Şebistân-ı Hayâl’in* harflerle ilgili teşbihler sistemi açısından oldukça zengin bir eser olduğu

görülmüştür. Harflerle ilgili bu benzetmelerde genel olarak dîvân şiirinin genel temayülüne uyulmakla beraber bazen dîvân şiirinde örneğine az rastlanan teşbihlere de yer verilmiştir.

Şerh-i Şebistân-ı Hayâl'de elif (ا) harfiyle *kılıç, merdiven, parmak, nahl, kalem, dürüst insan, gemi direği, Tevhid ağacı, yardımcı, ok, doğru yol, terazi direği, asâ, mızrak, sütun, ceviz fidanı, düz kapı*; te (ت) harfiyle *çengel, cennet yaprağı*; cîm (ج) harfiyle *zülfi*; hâ (ح) harfiyle *tâc*; dâl (د) harfiyle *boyun eğriliği*; râ (ر) harfiyle *varlığı terk etme*; sîn (س) harfiyle *burç, bıçkı, dendân, kilit, köşk şerefesi*; şîn (ش) harfiyle *şerefe, baş tâcı*; sad (ص) harfiyle *çeşm, çeşme, gönül gözü*; tı (ط) harfiyle *çizme*; ‘ayn (ع) harfiyle *göz, kalkan, çeşme, ejderha ağzı*; kâf (ك) harfiyle *Kâf Dağı*; kâf (ك) harfiyle *eğri budak, bıçak*; lâm (ل) harfiyle *zülfi*; mîm (م) harfiyle *çeşme, sofrâ, halka, dehân, mâh, mih, direm-i müdevver, altın şemse mührü*; nûn (ن) harfiyle *gemi, boy, kaş, perde*; hâ (ه) harfiyle *göz, girih, ayak bağı*; yâ (ي) harfiyle *kemân, olta ve yay* arasında benzerlik ilişkisi kurulmuştur.

Kaynakça

- Abdurrahman Gubârî. (2016). *Gece Diyarından Hayaller, Şebistân-ı Hayâl*. (Farsçadan Çeviren: Gökhan Gökmen). İstanbul: Büyüyenay Yay.
- Alioğlu, G. (1988). Nişâbüri Fattâhî ve Hüsn-i Dil. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Arslan, M. (2000). *Divan Edebiyatında Mu‘ammâ*. Osmanlı Edebiyat- Tarih- Kültür Makaleleri. İstanbul: Kitabevi Yayınları, s. 251-276.
- Arslan, M. (2012, 10-12 Mayıs). *Muamma Çözüm Teknikleri ve Örnek Muamma Çözümleri*, Uluslararası Klasik Türk Edebiyatı Sempozyumu (Prof. Dr. Mehmed Çavuşoğlu Anısına), Ordu.
- Batıslam, D. (2016). *Divan Şiirinin Benzetme ve Hayal Dünyasından*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Bilkan, A. F. (2000). *Türk Edebiyatında Mu‘ammâ*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Canım, R. (2016). *Divan Edebiyatında Türler*. (5. Baskı). Ankara: Grafiker Yayınları.
- Ceylan, Ö. (1997). Dini-Tasavvufî Edebiyatımızla Divan Edebiyatımızdaki Harf Telakkilerinin Mukayesesi Üzerine Bir Deneme. *İlmi Araştırmalar* 5, İstanbul.
- Çelebioğlu A. (1998). “Elif Harfiyle İlgili Bazı Edebî Hususiyetler”. *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*. İstanbul: MEB Yayınları, s. 607-624.
- Çelebioğlu, A. (1998). “Harflere Dair”. *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*. İstanbul: MEB Yayınları, s. 599-606.
- Demirkazık, İ. (2017). Me’âlî Divanı’nda Harf ve Kelime Oyunları. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi The Journal of International Research*, Cilt: 7, Sayı: 33, Volume: 7, s. 93-109.

- Dervîş Muhammed Şifâî. *Şerh-i Şebistân-ı Hayâl*. Süleymaniye Kütüphanesi, Serez No: 2656.
- Devellioğlu, F. (2008). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. (25. Baskı). Ankara: Aydın Kitabevi.
- Dilçin, C. (1983). *Yeni Tarama Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Durmuş, İ. (2005). “Muammâ”. *TDV İslam Ansiklopedisi* (C. 30). İstanbul: TDV Yayınları, s. 320-322
- Elbir, B. (2003). Sürûrî'nin Şerh-i Şebistân-ı Hayâl'i, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Elbir, B. (2005). XVI. Yüzyıl Şerh Edebiyatı İçinde Şerh-i Şebistân-ı Hayâl'in Önemi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*. Vol: 13/ No: 2, s. 623- 632.
- Elbir, B. (2007). Sürûrî'nin Şerh-i Şebistân-ı Hayâl'indeki Şerh Metodu ve Hurûfilik Yanısmaları. *Turkish Studies/ Türkoloji Araştırmaları*, Volume 2/3 Summer, s. 212-229.
- Erkal, A. (2009). *Divân Şiiri Poetikası (17. Yüzyıl)*. Ankara: Birleşik Yayınları.
- Erkal, A. (2009). Divan Şiirinde Şebistân-ı Hayâl Tarzı Üzerine. *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı (41). Erzurum.
- Fettâhî, *Şebistân-ı Hayâl*. Millî Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu. 06 Mil Yz A 7185, 1b-87a.
- Güneş, B. (2015). Bir Muammâ ve Lugaz Metni Hakkında. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi Sayı: 4/2, s. 526-545, TÜRKİYE*
- Kaya, H. Divan Şiirinde Harf ve Kelime Oyunlarına Dair Bir Tasnif Denemesi. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, Cilt/ Sayı XLVIII, s. 71-113.
- Özdemir, M. (2016). *Dervîş Muhammed Şifâî Mesnevî Şerhi, Eş-Şerhu'l-Kitâbi'l-Mesneviyyi'l-Ma'neviyyi'l-Muhtasar*. İstanbul: Doğu Kütüphanesi.
- Özdemir, M. (2017). Dervîş Muhammed Şifâî'nin Şerh-i Şebistân-ı Hayâl'indeki Muammâ Çözüm Yöntemleri Üzerine Bir İnceleme. *Journal of History Culture and Research*, 6(2), 336-357.
- Öztürk, M. (2017). *Farsça Dilbilgisi*. Ankara: Murat Kitabevi.
- Pala, İ. (2008). *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Pala, İ. (2016). “Harfler Dünyası”,. *Müstesna Güzeller*, İstanbul: Kapı Yayınları, s. 148-160.
- Rumûzî Mustafa. (2019). *Risâle-i Muammâ/ Muammâ Risâlesi, İnceleme- Metin*. (Hazırlayanlar: Halil Çeçen ve Ayşe Sağlam). İstanbul: DBY Yayınları.
- Saraç, Y. (1997). Muammâ ve Divan Edebiyatındaki Seyri. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C.27, S.1, İstanbul, s. 297-308.

- Saraç, Y. (2005). “Muammâ”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (C. 30). İstanbul: TDV Yayınları, s. 322-323.
- Savran, Ö. (2009). Klasik Türk Şiirinde Bedenin Harflere Yansıması. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 4/2, s. 928-937.
- Tarlan, A. N. (1936). *Divan Edebiyatında Muamma*. İstanbul: Burhaneddin Matbaası.
- Taş, H. (2014). Me’âlî Dîvânı’nda Harf Oyunları. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 4, s. 81-95.
- Tökel, D. A. (2016). *Divan Şiirinde Harf Simgeciliği*. (2. Baskı). İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Yayınları.
- Tulum, M. (2011). *17. Yüzyıl Türkçesi ve Söz Varlığı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türk Dil Kurumu. (1983). *Yeni Tarama Sözlüğü*. (Düzenleyen: Cem Dilçin). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türk Dil Kurumu. (1995-1996). *Tarama Sözlüğü*. (1-7. Cilt). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yakıt, İ. (2003). *Türk İslâm Kültüründe Ebced Hesabı ve Tarih Düşürme*. (2. Baskı). İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Yıldırım, N. (2006). *Fars Mitolojisi Sözlüğü*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Yılmaz, M. (1992). *Edebiyatımızda İslamî Kaynaklı Sözler (Ansiklopedik Sözlük)*. İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Yılmaz, O. (2007). Klasik Şerh Edebiyatı Literatürü. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 5(9), s. 271-304.